

REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

IMBIZO

*Swin'we hi yisa
Afrika-Dzonga emahlweni*

Xitsonga

Phresidente Jacob Zuma u nyikile Mbulavulo hi Xiyimo xa Rixaka (SoNA) ePalamende, eKapa, hi Ra Vumune, 12 Nyenyenani 2015.

“Lembe ra 2015 i Lembe ra Tsalwa ra Ntshuxeko na Vun’we eka Magoza yo Yisa Ntshuxeko wa Ikhonomi Emahlweni. I lembe ro famba mpfhuka wo engetela wo aka Afrika-Dzonga leri khomanek, ra xidemokirasi, ro pfumala xihlawuhlawu ku ya hi nhlonge, ro pfumala xihlawuhlawu ku ya hi rimbewu naswona leri humeleleke. Nakambe i lembe ro tlhela hi tinyiketa nakambe ku herisa xihlawula mbala na mahanyelo hinkwawo lama nga amukelekiki etikweni ra hina. Nakambe i lembe ro tlhela hi engetela vuvekisi eka vumundzuku bya hina, hi dyondzisa vana va hina na vantshwa hi mfuwo ntalo wa tiko leri.”

– Phresidente Jacob Zuma, Mbulavulo hi Xiyimo xa Rixaka, 12 Nyenyenani 2015.

Phresidente u fungunurile kungu ra timhaka ta nkaye ro lumeka nkuriso no tumbuluxa mintirho, ku nga:

1. Ku ololoxa ntlhontlo wa gezi.
2. Ku nyika timhaka ta vurimi na swiendliwa swa le mapurasini matimba.
3. Ku yisa vumaki bya swicelwa emahlweni kumbe ku tlakusa nxavo wa rifuwo ra swicelwa.
4. Ku humelerisa hi ku hetiseka ka Kungu ra Goza ra Pholisi ya Vumaki leswaku yi va ni kucetelo wa xiyimo xa le henhla.
5. Ku hlholotelva vuvekisi bya xiyenge lexi nga riki xa mfumo.
6. Ku ehlisa moyo wa ntlimbo wa le mintirhweni.
7. Ku pfula vuswikoti bya Mabindzu Lamantsongo, ma le Xikarhi na Lamakulu (tiSMME), tikhooparethivhi, na mabindzu ya le malokhixini na le matikoxikaya.
8. Ku hundzuluxa matirhelo ya mfumo ni ku ndlandlamuxa matirhelo ya tikhamphani ta mfumo, switirhisiwa swa Thekhinoloji ya Vuhlanganisi bya Mahungu (ICT) kumbe ku hangalasiwa ka swikoweto, mbhasiso na switirhisiwa swa vutleketli.
9. Xikongomelo xa Operation Phakisa i ku tlakusa ikhonomi ya le lwandle na swiyenge swin’wana.

MINTIRHO

Tinhlayo ta mintirho ta Tinhlayohlayso ta Afrika-Dzonga eka kotara leyi hundzeke ya 2014 ti kombisile leswaku sweswi ku na 15,3 wa miliyoni ya vanhu lava tirhaka eAfrika-Dzonga. Mintirho yi kurile hi 203 000. Vuvekisi eka mintirho ya vantshwa byi le ku tswaleni ka mihandzu. Xikhutazo xa Xibalo xa Mintirho lexi tivisiweke hi 2014, naswona lexi kongomisiweke eka vantshwa xi le ku fambeni hi ndlela leyinene. Ku fika sweswi ku koxiwile mali yo ringana R2 biliyon hi vatirhi va kwalomuya ka 29 000, lava nga koxela vantshwa vo fika 270 000. Ku ta fika sweswi mfumo wu kotile ku tumbuluxa ku tlula 850 000 wa tindzhawu ta mintirho. Mfumo wu tiyimiserile u fikelela xikongomiso xa miliyoni wa tindzhawu ta mintirho hi lembe. Tiphurogireme ta mbango to fana ni ku, ku Tirha na Malakatsa, ku Tirha eka Switsevetseve, ku Tirha na mati na ku Tirha na mindzilo ti tumbuluxile ku tlula 30 000 wa tindzhawu ta mintirho naswona xikongomelo i ku tumbuluxa mintirho leyi tlulaka 60 000 eka lembe ximali leri landzelaka.

GEZI

Mfumo wu le ku endleni hinkwaswo leswi wu swi kotaka ku lwa na xiphiqo xa nkayivelo wa gezi etikweni. Mfumo wu tumbuluxile kungu leri katsaka ku nghenelela ka nkarhinya, ku nghenelela ka nkarhi wa le xikarhi ni ku nghenelela loku nga ta teka nkarhi wo leha.

Ku nghenelela ka nkarhinya ni ku nghenelela ka le xikarhi swi katsa:

- ku antswisiwa ka xiyimo xa switichi swa gezi swa Eskom
- ku ndlandlamuxa xiyimo xa Eskom xo tumbuluxa gezi
- ku lawula swilaveko swa gezi.

Kungu leri tekaka nkarhi wo leha ri katsa ku hetisi-siwa ka kungu ra nkarhi wo leha ra hina ra vuuhayiseki bya xiyimo xa le henhla bya gezi.

Timali ta Eskom ti ta tshamisekisiwa ku endla leswaku khamphani leyi yi lawula xiyimo lexi nga kona sweswi. Mfumo wu ta tiyisisa vutihlamuleri bya wona byo nyika Eskom mali yo ringana R23 biliyon eka lembe ximali leri taka.

“Yindlu ya Makungu” leyi tumbuluxiweke hi Khabinete hi N’wendzamhala yi le ku tirheni hi matimba na Eskom nkarhi hinkwawo, ku tshamisekisa mphakelo wa gezi leswaku ku yimisiwa ku tsemini ka mphakelo wa gezi.

TINDZHAWU TIN’WANA TO KUMA GEZI

Hikokwalaho ka ku tlakuka ka nxavo wa dizele, Eskom yi tsundzuxiwire ku cincela eka gasi ku suka eka dizele tani hi xihlovo xa gezi ra michini ya yona.

Mindyangu na yona yi khutaziwa ku cinca ku suka eka gezi yi ya eka gasi ku sweka, ku virisa na yin’wana mintirho. Ku tumbuluxiwa ka switichi swa gezi leswintshwa ku nga Kusile, Medupi na Ingula, swi ta ngetela 10 000 wa xiyimo xa timegawatsi (MW) eka gezi etikweni hinkwaro.

Ku fika sweswi mfumo wu xavile 4 000 wa timegawatsi ku suka eka Vatumbuluxi va Gezi vo Tiyimela hi Voxide, hi ku tirhisa swihlovo leswi pfuxetiwaka. Tibidi tinhharhu to sungula ta mphakelo wa gezi ro pfuxetiwa ti kokile mahlo ya vuvekisi bya mali yo ringana R140 biliyon iku suka eka vavekisi lava nga riki va mfumo.

Ntsengo wa 3 900 wa timegawatsi ta gezi leri pfuxetiwaka na wona wu kumekile, naswona 32 wa tiphurojeke leti nga ni xiymo xo tlula 1 500 wa timegawatsi ti herile no tlhela ti hlanganisiwa na gezi. Eskom yi hetile ku aka Purasi ra Moya ra Sere, leri sweswi ri phakelaka 100 wa timegawatsi eka gezi.

Hi N'wendzamhala 2014, Mfumo wu sungurile ku xava 2 400 wa timegawatsi ta malahla lamantshwa ya ntumbuluxo wa tshaku ra gezi ku suka eka Vatumbuluxi va Gezi vo Tiyimela hi Voxide. Maendlele ya maxavele ya 2 400 wa timegawatsi ta malahla lamantshwa ya ntumbuluxo wa tshaku ra gezi swi ta sungula hi kotara yo sungula ya lembe ximali lerintshwa.

Ntsengo wa 2 600 wa timegawatsi ta gezi ra le matini wu ta kumeka eka xifundzha xa Nhluvukiso wa Vaaki wa Dzonga wa Afrika.

NHLANGANO WA GEZI

Mayelana na kungu ra xiymo xa le henhla ra gezi ra nkarhi wo leha, mfumo wu ta landzelerisa timhaka ta gasi, mafurha, nyutiliyara, gezi ra le matini na swihlovo swin'wana tani hi xiphemu xa nhlangano wa gezi.

Nakambe mfumo wu le ku langutisensi ka ku xava 9 600 wa timegawatsi ta phurogireme ya vuaki bya nyutiliyara tani hi laha swi pasisiweke hakona eka Kungu ra Switirhisiwa leri Nhlanganeke ra 2010-2030.

Mfumo wu sayinile Mintwanano ya Nhlengela-Mimfumo ni ku humelerisa tiwelikopo ta nkombiso wa vaxavisi. United States of America, Korea Dzonga, Russia, France na China ya andlalarile swipimanyeto swa wona eka timhaka ta nyutiliyara.

Matiko lawa hinkwawo ya ta nghenela eka maendlele ya maxavele lawa ya amukelekaka, lawa ya nga erivaleni, ni ku kondletela mphikizano hi xikongomelo xo hlawula nakulorhi kumbe vanakulorhi lava nga na makungu yo nghenelela phurogireme ya vuaki bya nyutiliyara. Xikongomiso xa mfumo i ku hlanganisa yuniti yo sungula eka gezi hi 2023, hi nkarhi lowu Eskom yi nga ta wisisa xin'wana xa swiphemu swa switchi swa gezi leswi karheleke.

Mayelana ni gezi ra le matini, xinakulorhi xa Phurojeke ya gezi ra le Matini ra Grand Inga na Rhiphabuliki ya Xidemokirasi ya Congo xi ta tumbuluxa ku tlula 48 000 wa timegawatsi ta gezi ra le matini ro basa. Afrika-Dzonga ri ta kota ku fikelela ku tlula 15 000 wa timegawatsi.

NSEKETELO EKA TIMASIPALA

Mfumo wu nyikile mali yo nghenisa gezi eka timasipala leti landzelaka eka lembe ximali ra 2015/16:

- Masipala wa Xifundzha xa Amathole, Masi-pala wa Xifundzha xa Alfred Nzo, Masipala wa Xifundzha xa OR Tambo na Masipala wa Muganga wa Lukhanji eKapa N'walungu, na, Masipala wa Xifundzha xa Umzinyathi eKwaZulu-Natal.
- Ka ha ri na 3,4 wa mamiliyoni ya makaya lawa ya nga riki na gezi etikweni.

MPFUXETO WA MISAVA

Ku tlula 36 000 wa swikoxo swa misava swi endlwile etikweni hinkwaro ku sukela loko mfumo wu pfurile nakambe nkarhi wa vumbirhi wo yisa swikoxo swa misava hi 2014. Siku ro hetelela ro yisa swikombelo i 2019.

Nakambe mfumo wu le ku langutisiseni ka pholisi ya 50/50, leyi pimanyetaka timfanelo to karhi ta vanhu lava tshamaka no tirha emapurasi. 50 wa mabindzu ya mapurasi ya ta hlawuriwa tani hi phurojeke yo ringetela. Hi ku ya hi milawu yintshwa leyi pimanyetiweke, vun'winyi bya misava byi ta vekiwa eka mpimo lowu nga tluleki 12 000 wa tihekitara (ha).

Vahlapfa a va nga pfumeleri ku va ni vun'winyi bya misava eAfrika-Dzonga kambe va ta pfumeleri ku lomba misava nkarhi wo leha.

Nawumbisi wa Vulawuri bya Vun'winyi bya Misava wu ta hundzuseriwa ePalamende nan'waka. Hi ku tirhisa Phurogireme ya Vuhundzuluxi bya Misava, ku tlula 90 000 wa tihekitara ta misava ti averiwile van'wamapurasi lavantsongo, vatshami va le mapurasi na vatrhi lava hakelaka rhente lomu va tshamaka kona.

Maendlelo yo tumbuluxa Hofisi ya Mukamberi-Jeneral ma ya emahlweni, lama tumbuluxiwaka hi ku landza Nawu wa Vukamberi bya Nhundzu wa 2014. Loko wu sungula ku tirha, nawu lowu wu ta yimisa ku titshega hi endlelo ra ku Navela ka Muxavi – ku Navela ka Muxavisi mayelana ni vukumi bya misava hi Mfumo.

VURIMI

Vurimi i xipfhumhbisi xa nkuriso wa ikhonomi na vusirheleri bya swakudya. Mfumo wu le ku tirheni na swiyenge leswi nga ri ki swa mfumo ku tumbuluxa Kungu ra Goza ra Pholisi ya Vurimi leri nga ta tisa miliyon iin'we ya tihekitara ta misava leyi nga tirhisiweki hi ku hetiseka leswaku yi tirhisiwa hi ntalo eka malembe yanharhu lama taka.

Mfumo wu ta ndlandlamuxa ku simekiwa ka tiphaka ta vurimi kumbe tikhooparethivhi na mintlawa yo karhi eka yin'wana ni yin'wana ya 27 wa timasipala ta swifundzha leti nga evuswetini hi xikongomelo xo hundzuluxa ikhonomi ya matikoxikaya.

Ntsengo wo sungula wa mali yo ringana R2 biliyoni ya pfhumba ra tiphaka ta vurimi wu vekiwile ethlalo.

Mfumo wu ta tlhela wu engetela nxaviso wa swiendlia swa le mapurasi ematikweni mambe, leswi nga ku ndlandlamukeni hi xihatla, ngopfu ngopfu eka timakete tintshwa ta Afrika na China. Xikombiso, ku pasisiwile

mpfumelelano wa vuxavisi bya swa vurimi hi xikongomelo xo xavisa Mavele na Maapula ya Afrika-Dzonga eChina.

Ku xavisiwa ka maapula ntsena ematikweni ya le handle swi languteriwile ku humelerisa mali yo ringana R500 miliyoni ya mali ya le handle eka malembe manharhu.

VAN'WAMAPURASI LAVA HA TUMBULUKAKA NA LAVANTSONGO

Eka Masipala wa Xifundzha xa Vhembe eMusina, Mfumo wa Limpopo wu seketerile Ntlawa wa Nwanedi lowu katsaka 300 wa varimi lava byalaka matsavu etindzhawini ta 1 300 wa tihekitaro hi xikongomelo xo bindzurisa. Ntlawa lowu wu tumbuluxile ku tlula 2 500 wa mintirho tani hi leswi vurimi bya matsavu byi lavaka vatirhi vo tala.

VUMAKI

Xikimi xa hina xa Vuvekisi bya Swifambo swa le magondzweni xi pfurile vuvekisi lebyo ka byi nga ri bya Mfumo bya mali yo ringana R24,5 biliyoni, naswona xi tumbuluxile vuxavisi bya swifambo na swiphemu swa mali yo ringana R103 biliyoni hi 2013.

Afrika-Dzonga ri akile xiyenge xa vuaki bya swifambo swa le magondzweni xa xiyimo xa le henhla ekhoineteni ya Afrika lexi xavisaka ematikweni yo tlula 152. Sekithara ya dzovo na swa le milengeni na yona yi ndlandlamukile ku fika eka 60 wa mamiliyon ya tipherhe ta tintanghu, naswona vuxavisi ematikweni mambe byi kurile hi 18% leswi nga ni mbuyelo lowunene wa mali ya vuxavisi na vuxavi bya matiko mambe.

Mfumo wu humesile mali yo ringana R2,8 biliyoni eka tikhamphani ta xiyenge lexi, hi ku tirhisa Phuro-gireme ya Nkuriso wa Mphikizano wa Vumaki. Hi le tlhelo, vamaki va humesile mali yo tlula R12,4 biliyoni eka vuvekisi bya xiyenge lexi nga riki xa mfumo.

MIGODI

Ku tirhisiwa ka tiphurogireme to hlaya ehansi ka Ntwanano wa Maendlelo ya Vumaki ni Vufambisi bya le Migodini swi tisile ntshamiseko wo nkarhi ni ntshembho eka xiyenge le migodini, leyi nga phuphu ya ikhonomi ya hina.

Minhlangano yo Lwa ni Vugevenga bya le Migodini yi tumbuluxiwile eswifundzheninkulu swa N'walungu-Vupeladyambu, Limpopo, Free State, Mpumalanga na Gauteng. Mfumo wu ta tirhisa Mintwanano leyi ku twananiweke yona na mabindzu na vatirhi, ku katsa na ku langutisia muholo wa rixaka wa le hansi lowu munhu a faneleke ku hola wona.

KU PFUXELELA SWIDOROBANI SWA LE MIGODINI

Ntsengo wa mali yo ringana R2, 1 biliyoni wu vekiwile etlhelo hi xikongomelo lexi, kasi mali yo ringana R290 miliyoni yi pasisiwile ku antswisa xiyimo xa swidakani eMpumalanga, N'walungu-Vupeladyambu, Gauteng, Kapa N'walungu, Limpopo na Free State.

Kwalomuya ka swidakani swa 133 swi le ku kamberiweni kumbe ku lulamisiwa leswaku swi ta antswisiwa hi ku tirthisa Phurogireme ya Nseketelo wa Antswiso wa Rixaka. Yin'wana ya 32 wa vutshamo yi le ku antswisiweni naswona 87 wa tiphurojeke ta tindlu ti le ku humeleti tani hi swirhangani swa swidorobani swa le migodini.

Mfumo, xiyege xa migodi na Nhlangano wa Tibangi wa Afrika-Dzonga swi sayinile Ntwanano wa Vumunhu wa nhluvukiso wa vutshamo bya vanhu leswi yaka emahlweni.

Mfumo wu ya emahlweni wu nyika mphakelo wa nseketelo wa nhluvukiso wa vanhu emigangeni ya le migodini. Nseketelo wun'wana wu katsa vuswikkoti bya xithekiniki mayelana na Makungu ya Nhluvukiso lama Khomanek na nhluvukiso wa Tizoni ta Ikhonomi to Hlawuleka.

Swidorobani swa le migodini swi tlhela swi pfuniwa hi ku humelerisiwa ka pulani ya masipala yo yisa vukorhokeri ya 'Tlhelela eku Sunguleni'.

I ntiyiso leswaku ku na swo tala leswi nga ku endliveni ku aka swidorobani swa le migodini. Mfumo wu le ku pfuxeteni ka loko tikhampaphani ti ri ku landzeleleni ka swikongomiso swa Tsalwa ra Migodi ra 2014.

Mfumo wu ringanisile vukamberi bya mbango, matirhiselo ya timfanelo ta mati na migodi naswona wu vekile masiku lama hundzuka 300 leswaku swileriso leswi hinkwaswo swi humelerisiwa. Mfumo wu ta tlhela wu tumbuluxa Yindlu ya Vuhleri leyi katsaka Tindzawulo hinkwato leyi nga ta landzelerisa swivilelo na swiphiko swa vasekisi.

VUXAKA BYA MINTIRHO

Ndzawulo ya Mintirho yi ta langutisia matirhelo ya vurimi, swihlahla, vuhiyiseki byo ka byi nga ri bya mfumo, swiyenge swa tiholiseli na switolo. Nawu wa Vukorhokeri bya Mintirho wa 2014 lowu simekaka ximfumo vukorhokeri bya vuthori bya vanhu, wu ta hetisisiwa.

Nawu wa tiko wu tlhela wu lawula matirhelo ya tiejensi ta vuthori bya vanhu ta le xihundleni na vukorhekeri bya vuthori bya xinkarhani, ku sivila ku xanisiwa ka vanhu lava lavaka mintirho va nga swi langutelanga.

Ku engetela, Nawu wa Vuhlayisi bya Vanhu lava Heleriwaka hi Mintirho wa 2001 wu ta hundzuluxiwa ku antswisa mbuyelo wa vavuyeriwa ni ku tlhela wu katsa vatirhelamfumo hi matirhelo ya wona.

MABINDZU LAMANTSONGO

Mfumo wu ta veka etlhelo 30% wa tinxaka ta swixaviwa leswi wu nga ta swi xava eka tiSMME, tikhooparethivhi ku katsa na mabindzu ya le malokhixini na le matikoxikaya.

KU TLAKUSA MABINDZU YA VANTSHWA

Mfumo wu ta tlhela wu ya emahlweni wu tlakusa minkarhi eka vantshwa. Ejensi ya Rixaka ya Nhluvukiso wa Vantshwa (NYDA) yi nyikerile hi mali yo ringana R25 miliyon i eka 765 wa mabindzu lamantsongo ya vantshwa eka lembe ximali leri hundzeke etikweni hinkwaro.

NYDA yi endlile xinakulobye na Nhlangano wa Nhluvukiso wa Vumaki na Ejensi ya Timali ta Mabindzu Lamantsongo ku tumbuluxa mali yo ringana R2,7 biliyon i ya vantshwa.

SWITIRHISIWA

Phurogireme ya Nhluvukiso wa Switirhisiwa swa Rixaka yi ya emahlweni yi va xifambisinkulu xa mintirho no va xipfhumhbisi xa nkulo wa ikhonomi.

Mati i xitirhisiwa xa nkoka eku kuleni ka ikhonomi ni le ka vutomi byo antswa. Tiphurojeke to hlaya leti kongomisiweke eka mphakelo wa mati etindzhawini ta mabindzu ni le mindyangwini ti le ka xiyege xo humelerisiwa kumbe ku kunguhatiwa etikweni hinkwaro.

Tiphurojeke ta nkoka ti katsa Phurojeke ya mati ya Umzimvubu eKapa Vuxa, eDan'wini ra Jozini eUmkhanyakude eKwaZulu-Natal na tiphurojeke eBushbuckridge eMpumalanga na Xiphemu xo Sungula xa Nkuriso wa Mati wa Mokolo Crocodile eLimpopo.

Ku humeleta ku le ku endliweni ku antswisa mphakelo wa mati eka tindzhawu leti a ti khumbheka hi nkyivelo wa mati, to fana na Xifundza xa Makana eKapa Vuxa, Masipala wa Xifundza xa Ngaka Modiri Molema eN'walungu Vupeladyambu na le Giyani eLimpopo, laha mati ya nga yisiwa eka matikoxikaya yo ringana 55 hi Nhlangula 2014.

MPHAKELO WA BURODIBENDE

Lembe ra 2015 ri fungha ku sungula ka xiyege xo sungula xo phakela swikoweto swa burodibende.

Mfumo wu ta hlanganisa tihofisi eka timasipala ta swifundza swa nhungu.

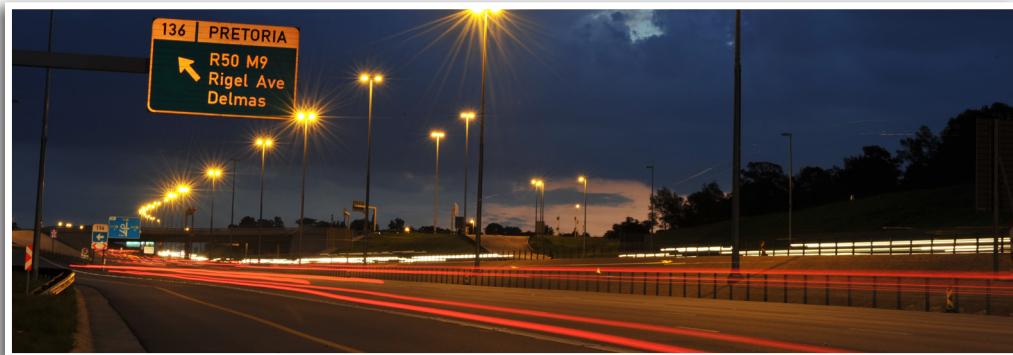
Leti i Dr Kenneth Kaunda eN'walungu-Vupeladyambu, Gert Sibande eMpumalanga, O.R Tambo eKapa Vuxa, Pixley ka Seme eKapa N'walungu, Thabo Mofutsanyane eFree State, Umgungundlovu na le Umzinyathi eKwa-Zulu-Natal, na le Vhembe eLimpopo.

Mfumo wu tekile Telkom tani hi ejensi yo rhanga ku pfuneta hi mphakelo wa burodibende.

NHLAYISO WA MATI

Mfumo wu khutaza vanhu hinkwerhu etikweni ku hlayisa mati. Nthosi rin'wana na rin'wana ri na nkoka. Tiko ri lahlekeriwa hi mali yo ringana R7 biliyoni lembe rin'wana na rin'wana hi ku lahlekeriwa hi mati. Ndzwawulo ya Mati na Mbhasiso, yi ta letela tiathizeni kumbe tipulambara ta 15 000 lava nga ta lunghisa tiphayiphi ta mati emigangeni ya vona.

SWITIRHISIWA SWA LE MAGONDZWENI

Ndzwawulo ya Vutleketli yi ta tirhisa mali yo ringana R9 miliyon ika Giranti yo Lulamisa Magondzo ya Xifundzhankulu kumbe Phurogireme ya Sihamba Sonke. Mali yo ringana R11 biliyon iyi ta tirhisiwa ku antswisa ni ku hlayisa magondzo lama nga hakeleriweki.

Ku tlula mali yo ringana R6 biliyonyi ta tirhisiwa eka madorobankulu ya 13 ku kunguhata, ku aka na ku fambisa tinetiweke ta vutleketli bya swifambo swa mani na mani leti khomanek eka lembe ximali leri.

SWITIRHISIWA SWA LE XIKOLWENI

Mfumo wu ta ya emahlweni wu antswisa switirhisiwa eswikolweni ni le ka tidyondzo ta le henhla hi xikongomelo xo tumbuluxa tindzhawu leti hloholotelaka madyondzelo na vudyondzis lebyinene.

Hi ku tirhisa Vupfhumba bya Vukorhekeri bya Switirhisiwa swa Swikolo leswi Hatlisisiweke, lexi nga xiphemu xa Kungu ra Switirhisiwa swa Rixaka, swikolo leswintshwa swa 92 swi herile ku akiwa naswona 108 swa ha ri eku akiweni.

Kwalomuya ka 342 wa swikolo swi kumile mati ro sungula. Na 351 wa swikolo swi kumile mbhasiso wa xiyimo xa le henhla kasi swa 288 swi na gezi. Mfumo wu hlaurile tindzhawu ta 16 to aka 12 wa tikhamphasi ta Tikholichi ta Vuleteri na Dyondzo ya Vutirhi na Xithekiniki no tlhela ku pfuxetiwa tikhamphasi timbirhi.

Ntirho wo tumbuluxa tiyunivhesithi tinharhu tintshwa wu ya emahlweni, ku nga Sol Plaatje eKapa N'walungu, Yunivhesithi ya Mpumalanga, na Yunivhesithi ya Tisayense ta Rihanyo na Nhlanganelo ya Sefako Makgatho ya le Gauteng.

TINDLU TA RIXAKA

Mfumo wu ya emahlweni wu nyika vanhu tindlu. Hi ti 30 ta Ndzhati 2014, nhlayo yo tlula 50 000 wa tindlu ti nyikiwile vanhu eka xiyenge xa tindlu ta sabusidi na nxavo wa le hansi. Mfumo wu ta tlhela wu nyiketa khale ka masocha tindlu to ringana 5 000. Mfumo wu ta tlhela wu tirha hi matimba ku herisa swiphiqo swa vun'wini bya tindlu leswi humeleleku ku nga se fika 1994.

OPERATION PHAKISA

Mfumo wu simekile tiphurogireme tintshwa to humelerisa Pulani ya Nhluvukiso wa Rixaka. *Operation Phakisa* i maendlelo ya laboratara leyfambisiwaka hi mbuyelo eka vupulani ni vuhumelerisi bya tiphurogireme.

Mayelana ni ikhononi ya le Iwandle xikongomelo xa *Operation Phakisa* i ku pfula tinyangwa ta swiyenge swa swikepe, vurhiyi bya tinhlampfi, vubyari bya swimilani ematini, emigodini, oyili na gasi, bayithekinoloji na vupfhumba.

Hi vejisile mali yo ringana R9,2 biliyoni eka vuceri bya gasi na oyili exitichini xa swikepe xa Saldanha tani hi xiphemu xa pfhumba ra *Operation Phakisa*. Xikongomelo xa Pfhumba ra *Operation Phakisa* ro Antswisa Matirhelo ya Titliniki ta Xiyimo xa le Henhla i ku endla leswaku matirhelo ya le titliliniki ya humeleta, ya hetiseka ni ku tlhela ya endliwa hi ndlela ya xiyimo xa le henhla.

Mfumo wu ta langutisisa *Operation Phakisa* eka xiyenge xa le migodini no endla xinakulorhi na xiyenge xa le migodini hi xikongomelo xa leswaku hinkwerhu hi vuyeriwa hi vuceri bya switirhisiwa swa le migodini.

RIHANYO

Eka malembe ya nthhanu lama hundzeke, mfumo wu vuyeriwile swinene eka timhaka ta rihanyo. Nan'waka mfumo wu ta simeka phurogireme yikulu yo lwa ni vuvabyi bya TB, ngopfu ngopfu eka ku hoxa tihlo eka miganga yinharhu, swibochwa eka ndzawulo ya Vutirheli bya Vulamisi, vatirhi va le migodini na miganga ya le swidorobanini swa le migodini.

Eka ku lwa na xirha xa HIV na AIDS, khampani ya mfumo ya mirhi, Ketlaphela, yi simekiwile naswona yi ta hoxa xandla eka mphakelo wa tiantirhetirovhayiralii eka Ndzawulo ya Rihanyo.

KUNGU RA SIKU RA RIHANYO

Hi ti 10 Mudyaxihi, Afrika-Dzonga ri ta fungha Kungu ra Siku ra Rihanyo, ntlangu wa misava lowu tlakusiwaka hi Nhlangano wa Rihanyo wa Misava. Siku leri ri hlangana na siku ra ku tlangela ku vekiwa ka khale ka Phuresidente Mandela exitulwini hi 1994.

KU LWA NA VUGEVENGA NA VUKUNGUNDWANA

Ku humelela ku endliwile eka ku lwa na vugevenga ehenhla ka vavasati na vana. Yuniti ya Vukorhokeri bya Maphorisa ya Afrika-Dzonga (SAPS) ya Vulavisisi bya Vugevenga bya le Masangwini bya Nhlayiseko wa Vana Emindyangwini yi endlile leswaku 659 wa vanhu va gweviwa vutomi bya vona hinkwabyo ekhotsweni hikokwalaho ka vugevenga lebyi va byi endlake eka vavasati na vana.

Hi tiko leri nga ni xidemokarisi naswona leri tekelaka enhlokweni timfanelo ta vaaki to kombisa ku vilela, ku komberiwa leswaku swivilelo leswi a swi endlive swi ri enawini naswona a swi endlivi hi ku rhula tani hi laha swi tsariweke hakona eka Vumbiwa. Maphorisa va kotle ku lawula swendlo swa 13 575 swa mayelana ni ku pfumala ntshamiseko etikweni, leswi nga si ki tshama swi va kona, naswona leswi swi katsa 1 907 wa swendlo swo pfumala ntshamiseko, na 11 668 wa swendlo swo rhula.

VUKUNGUNDWANA

Komiti ya Nhlanganelo wa Vutirheli yo Lwa na Vukungundwana yi ya emahlweni no tikisa nyimpi eka vukungundwana.

Mfumo wu tumbuluxile nkombo wa minhlangano yo lwa ni vukungundwana na 17 wa swiphemu swa milawu leswi kongomisiweke ku lwa na vukungundwana.

Hi lembe ximali ra 2013/14, vanhu vo ringana 52 va gweviwile hikwalaho ka milandzu yo hundza mali yo ringana R5 miliyoni.

Vatirhelamfumo va 31 va gweviwile eka kotara yo sungula ya lembe ra 2014/15 naswona swileriso swo yimisiwa ka mali yo ringana R430 miliyoni swi endliwile.

Ku sivela vukungundwana na ku tlakusa mafumele lamanene, Phuresidente Zuma u sayinile nawumbisi wa Nawu wa Vulawuri na Mafambiselo ya Mfumo wa 2014 wu va nawu, lowu exikarhi ka yin'wana, wu sivelaka vatirhelamfumo ku endla mabindzu na Mfumo.

KU HLOTIWA KA TIMHELEMBE

Khabineti yi amukerile minghenelolelo ya matimba no khomana yo lwisana ni mona wa ku hlotiwa ka timhelembe etikweni.

Minghenelolelo leyi yi katsa ntirhisano ni matikoakelani, vunhlori byo antswa ku katsa na vuhlayiseki etiphakini na le tindzhawini ta vuhlayiseki bya swiharhi laha timhelembe ti kumekaka kona.

VULAWURI BY MINDZELEKANO NA KHADIRA ID RA VUHLAYISEKI

Mfumo wu endle ku humelela eka ku tumbuluxa Ejensi ya Vufambisi bya Mindzelekano, hi xikongomelo xo lawula tindzhawu hinkwato to nghena hi tona na ku antswisa xiymo xa vuhlayiseki.

Ku ya emahlweni ku antswisiwa makumelo ya mapasi, ku suka nan'waka vaakatiko va ta kota ku endla swikombelo swa Khadi ra ID ra Vuhlayiseki lerintshwa ebangini ya le kusuh hikokwalaho ka xinakulobye exikarhi ka Ndzwawulo ya Timhaka ta Xikaya na tibangi tin'wani etikweni.

KU AKA MFUMO LOWU HLAYISAKA, LOWU HUMELELAKA

Eka SoNA ya 2014, Phuresidente Zuma u vurile leswaku mfumo wu ta ya emahlweni wu antswisa vutomi bya vanhu va vatsoniwa. Hi N'wendzamhala 2014, Khabinete yi humesile mpfapfarhuto wa Pholisi ya Rixaka ya Timfanelo ta Vatsoniwa leswaku vanhu va veka mavonelo ya vona.

KU TLHELELA EKU SUNGULENI

Mfumo wu simekile phurogireme ya "Tlhelela eku Sunguleni" ku tlakusa xiyimo xa mafumelo na mafambiselo lamanene hi ndlela yo hunguta ku lahlekeriwa, ku tirhisala mali ya mfumo hi ndlela leyinene, ku thola vanhu lava nga na vuswikoti na ku endla leswaku ku va ni matirhelo lama nga erivaleni na vutihlamuleri eka timasipala.

Khabinete yi pasisile Maendlelo ya Nhluvukiso wa Madoroba lama Khomanekela tivisiweke eka SoNA ya Khotavuxika 2014.

AFRIKA WO ANTSWA NA MISAVA YO ANTSWA

Ku hoxa xandla eku akeni ka Afrika yo antswa, Afrika-Dzonga ri ya emahlweni ri seketela ku rhula na vuhlayiseki na ikhonomi ya xifundzha leyi nga nyandza yin'we etikweninkulu. Nhlangano wa Vuswikoti bya Afrika bya Nhlamulo ya Swiphiqo wa Xihatla (ACIRC), lowu Afrika-Dzonga ri nga wun'wana wa swirho tani hi musunguri, sweswi wa tirha.

Vutho ra Rixaka ra Vusirheleli ra Afrika-Dzonga na Maphorisa ya Afrika-Dzonga (SAPS) swi ya emahlweni swi nghenelela hi matimba ku sivela nkwegelbetano ni ku tisa ku rhula ekhonthineteni. Afrika-Dzonga ryatlhelo ya emahlweni ku seketela mapfhumba yo ololoxa ntlimbo eLesotho, Sri Lanka na South Sudan, ya karhi ya rhangeriwa hi Xandla xa Phuresidente Cyril Ramaphosa.

Ntirhisano wa swa ikhonomi ni vanakulorhi va BRICS wu tiyisiwile loko mintwanano yimbirhi yo sungula yi gimieta hi nkarhi wa Samiti ya vuntsevu ya BRICS leyi a yi khomeriwile eBrazil hi Mawuwani 2014.

Lowu a ku ri Ntwanano wa Bangi Yintshwa ya Nhluvukiso na Ntwanano lowu Simekaka Vuthu ra Xihatla ra Nkarhinyana. Matiko lama nga hluvuka En'walungu ya ta tshama ya ri ni xinakulorhi xa Nkoka eka Afrika-Dzonga laha tiko leri ri kotaka ku yisa emahlweni pholisi ya rixaka na ya matiko mambe.

Afrika-Dzonga ri na xinakulorhi xa nkoka na Nhlangano wa Yuropo, eka timhaka to fana ni, exikarhi ka tin'wana na tin'wana, Phurogireme ya Vuvekisi bya switirhisiwa ya Afrika-Dzonga leyi nga ni nxavo wa mali yo ringana R1, 5 biliyoni.

Ku pfuxeta hi vunshwa Nawu wa Nkarhi na Ndlandlamuko wa Afrika endzhaku ka Ndzhati 2015, na xiboho xo seketela mapfhumba yo kondletela ku rhula lawa fambisiwaka hi Afrika etikweninkulu, i yin'wana ya mimbuyelo ya nkoka ya Samiti ya Varhangeri ya United States-Afrika leyi khomiweke eUnited States hi 2014.

Eka xiymo xa nkatsano wa minhlangano, 2015 ri fungha lembe ra vu70 ra Nhlangano wa Misava, leswi hi tsundzuxaka hi ta xilaveko xo hundzuluxa Khansele ya Vusirheleri ya Nhlangano wa Misava na yin'wana minhlangano ya misava.

KU LAHLIWA NAKAMBE KA TINGHWAZI TA RIXAKA

Tinghwazi ta ntshuxeko ta rixaka, Moses Kotane na JB Marks va ta lahliwa nakambe eAfrika-Dzonga hi Nyenankulu 2015.

Mfumo wa Afrika-Dzonga wu khensa mfumo na vanhu va Russia ku va va kotile ku langutela masalelwya ya tinghwazi ta hina hi ndlela yo komba ku xixima eka malembe lamo tala.

“Eka lembe leri ra Tsalwa ra Ntshuxeko na Yun’we bya Swiendlo swo Yisa Ntshuxeko wa Ikhonomi, hi tinyiketela ku aka vun’we na ku tirha hi matimba ku tiyisisa ku humelela loku yaka emahlweni etikweni ra hina ro saseka.”

– Phuresidente Jacob Zuma, Mbulavulo hi xiymo xa Rixaka, 12 Nyenyenyan 2015.

TIQINGHO TA KU KUMA KU PFUNeka

Mfumo wu na tindzawulo, vukorhokeri na tiphurogireme to hambana leti nga ta pfuna ku antswisa vutomi bya vantshwa.

Ndzawulo ya Dyondzo ya le Hehla na Vuletetri	0800 87 2222
Yindlo ya Swikombelo ya le Xikarhi	0860 35 66 35
Ejensi ya Rixaka ya Nhluvukiso wa Vantshwa	0800 52 52 52
Ejensi ya Nhluvukiso wa Mabindzu Lamantsongo	0860 103 703
Yimiso wa Vugevenga	08600 10111
Timhaka ta Vutshamo bya Vaaki	0800 146 873
Ntsundzuxo hi Timfanelo ta Misava na ku Hlongoriwa	0800 007 095
Eskom	086 003 7566
Foramu yo Lwisana na Vukungundwana	0800 701 701
Timhaka ta xitsongwatsongwana xa HIV na AIDS	0800 012 322

**NOMBORO YA
PHURESIDENTE:
17727**

VALAWURI BYA SWIFUNDZHANKULU SWA GCIS

XIFUNDZHANKULA	MULAWURI	NOMBORO YA RIQINGHO	IMEYILE
Free State	Tat. Tshenolo Mokeyane	051 448 4504	Tshenolo@gcis.gov.za
KwaZulu- Natal	Man. Ndala Mgadi	031 301 6787	Ndala@gcis.gov.za
Gauteng	Tat. Peter Gumede	011 834 3560	PeterG@gcis.gov.za
Kapa N'walungu	Tat. Marius Nagel	053 832 1378	MariusN@gcis.gov.za
Kapa Vuxa	Tat. Ndlelantle Pinyana	043 722 4903	Ndlelantle@gcis.gov.za
Limpopo	Tat. Thanyani Ravhura	015 291 4689	Thanyani@gcis.gov.za
Mpumalanga	Tat. Tiisetso Ramotse	013 753 2397	Tiisetso@gcis.gov.za
N'walungu Vupeladyambu	Tat. Mareka Mofokeng	018 381 7071	Mareka@gcis.gov.za
Kapa Vupeladyambu	Tat. Louis Botha	021 697 0145	LouisB@gcis.gov.za

Swin'we hi yisa Afrika-Dzonga emahlweni

